

<https://doi.org/10.5559/di.27.1.05>

ULOGA NADE I SAMOPOŠTOVANJA U ODNOSU EKONOMSKOGA PRITISKA I ZADOVOLJSTVA ŽIVOTOM ADOLESCENATA

Barbara BRDOVČAK, Marina MERKAŠ, Marija ŠAKIĆ VELIĆ
Hrvatsko katoličko sveučilište, Zagreb

UDK: 159.922.8:33

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 20. 7. 2017.

Cilj je rada bio provjeriti jesu li nada i samopoštovanje moderatori i/ili medijatori u odnosu doživljenoga ekonomskog pritiska i zadovoljstva životom adolescenata. U istraživanju je sudjelovalo 348 djece (219 djevojaka) prosječne dobi od 15 godina iz sedam osnovnih i četiri srednje škole s područja Grada Zagreba i okolice. Za mjerenje doživljaja ekonomskoga pritiska upotrijebljeno je osam pokazatelja ekonomskih ograničenja iz Upitnika odgovora na stres (Wadsworth i Compas, 2002). Nada je mjerena Skalom nade za djecu (Snyder i sur., 1997), samopoštovanje kratkom verzijom Rosenbergove skale samopoštovanja (Rosenberg i sur., 1989), a zadovoljstvo životom Kratkim multidimenzionalnom skalom zadovoljstva životom za djecu (Selingson i sur., 2003). Rezultati pokazuju kako samopoštovanje nije moderator nego djelomičan medijator u odnosu ekonomskoga pritiska i zadovoljstva životom djevojaka. Nada se također pokazala kao djelomičan medijator, a ne moderator, u odnosu ekonomskoga pritiska i zadovoljstva životom djevojaka i mladića. Dobiveni nalazi pokazuju da se dio negativnog učinka ekonomskog pritiska na zadovoljstvo životom adolescenata može objasniti nepovoljnim učinkom ekonomskoga pritiska na samopoštovanje i nadu kod adolescenata, odnosno smanjivanjem samopoštovanja i nade.

Ključne riječi: adolescenti, ekonomski pritisak, samopoštovanje, nada, zadovoljstvo životom

Barbara Brdovčak, Hrvatsko katoličko sveučilište, Ilica 242,
10 000 Zagreb, Hrvatska.
E-mail: bbrdovcak@unicath.hr

UVOD

Dosadašnja istraživanja odrednica subjektivne dobrobiti djece različite životne dobi (npr. Dew i Huebner, 1994; Huebner, 1991; Seligson, Huebner i Valois, 2003) pokazala su kako individualna obilježja djeteta (npr. crte ličnosti, samopoštovanje, lokus kontrole) znatno i dosljedno određuju zadovoljstvo životom. Međutim, dio varijance zadovoljstva životom, kao kognitivne komponente subjektivne dobrobiti (Diener, Suh, Lucas i Smith, 1999), i dalje ostaje neobjašnjen (McCullough, Huebner i Laughlin, 2000). Stoga se u literaturi javlja ideja o razvoju modela odrednica zadovoljstva životom u koji bi se integrirao doprinos i odnos individualnih obilježja pojedinca i obilježja društvenoga konteksta života u objašnjenju zadovoljstva životom (Ash i Huebner, 2001). Dosadašnja istraživanja u kojima se proučavao odnos između obilježja konteksta života i zadovoljstva životom mogu se podijeliti u dvije skupine, ovisno o tome kakvu su ulogu u tom odnosu imala individualna obilježja. Jedna skupina, uglavnom istraživanja s područja zadovoljstva životom adolescenata, pokazuje da bi neka individualna obilježja adolescenta mogla biti medijatori ili posrednici u povezanosti uvjeta života i zadovoljstva životom (npr. Ash i Huebner, 2001; McKnight, Huebner i Suldo, 2002). U okviru druge skupine, većinom istraživanja s područja otpornosti pojedinca (npr. Garmezy, 1993; Masten i Coatsworth, 1998; Masten i Reed, 2002; Rutter, 1987), individualna obilježja imaju ulogu moderatora u povezanosti životnih okolnosti i dobrobiti djece. Polazeći od navedenog, u ovom radu provjerava se kako se učinak ekonomskoga pritiska, kao jednog od obilježja životne okoline, na zadovoljstvo životom adolescenata mijenja ovisno o njihovom samopoštovanju i nadi, kao individualnim obilježjima adolescenata.

Životne okolnosti i uvjeti života, odnosno situacijski faktori koji su se do sada u istraživanjima pokazali značajnim odrednicama zadovoljstva životom kod djece, pozitivni su i negativni životni događaji, poput trenutačnih životnih događaja (npr. rođenje brata ili sestre), ali i onih dugotrajnijih (npr. kronična bolest člana obitelji) (Gilman i Huebner, 2003). McCullough i suradnici (2000) u istraživanju su pronašli kako životne okolnosti adolescenta osjetno određuju njegovo zadovoljstvo životom povrh individualnog obilježja adolescenta, odnosno globalnoga samopoimanja. To istraživanje pokazalo je kako su pozitivni dnevni događaji (npr. druženje s prijateljima, pomoć drugima) snažna odrednica općega zadovoljstva životom, dok su negativni dnevni događaji (npr. svađa s prijateljem, zabrana izlazaka) najviše pridonosili objašnjenju pozitivnih i negativnih emocionalnih stanja. Isto istraživanje pokazalo je i to kako su svakodnevni događaji (npr. loša ocjena na ispitu, uživanje u hobiju) bolja odrednica zadovoljstva

životom u odnosu na velike životne događaje. Ash i Huebner (2001) ispitali su i prirodu odnosa između trenutačnih (npr. smrt člana obitelji) i trajnijih (npr. neslaganje u obitelji) stresnih životnih situacija. Rezultati njihova istraživanja pokazali su kako trenutačni negativni događaji neizravno djeluju na smanjenje zadovoljstva životom preko povećavanja vanjskoga lokusa kontrole kod adolescenata, dok trajnije stresne životne situacije, uz isti neizravni put djelovanja, i izravno smanjuju zadovoljstvo životom adolescenata. I istraživanje McKnight i sur. (2002) pokazalo je kako su stresni životni događaji, povrh osobina ličnosti, značajno i negativno povezani sa zadovoljstvom životom.

Uzimajući u obzir spoznaje o životnim okolnostima djece kao odrednicama njihova zadovoljstva životom (Ash i Huebner, 2001; Gilman i Huebner, 2003; McKnight i sur., 2002; Valle, Huebner i Suldo, 2006; Raboteg-Šarić, Brajša-Žganec i Šakić, 2009) i sadašnji društveni kontekst života u Hrvatskoj, gdje je dio obitelji suočen s raznim financijskim poteškoćama (npr. Benić, 2012), postavlja se pitanje o tome pridonose li i kako ekonomski uvjeti života obitelji zadovoljstvu životom djece. Iz literature je poznato kako ekonomske poteškoće i siromaštvo obitelji stvaraju stresno okruženje za život u kojem se razni stresori, poput svađa među članovima obitelji (Wadsworth i Compas, 2002), kontinuirano javljaju i pridonose pojavi novih stresora (Wadsworth i sur., 2008). Jedan od glavnih izvora stresa za adolescente u obiteljima koje se suočavaju s ekonomskim poteškoćama jesu ekonomska ograničenja (npr. nemogućnosti kupovine hrane i odjeće, nemogućnost plaćanja računa), odnosno ekonomski pritisak (Wadsworth i Compas, 2002). Ekonomski pritisak, koji se očituje u neispunjenju materijalnih potreba, nemogućnosti plaćanja računa ili "spajanja kraja s krajem" i uštedama na stvarima nužnima za život, javlja se kada obitelji imaju ekonomskih poteškoća čiji su pokazatelji niska financijska primanja, visok dug u odnosu na imovinu i negativni financijski događaji (npr. gubitak posla) (Conger, Conger i Martin, 2010). Nepovoljno djelovanje ekonomskoga pritiska na dobrobit djece i adolescenata istraživano je ponajviše u okviru modela (ekonomskoga) obiteljskoga stresa (npr. Rajhvajn Bulat i Ajduković, 2012; Ajduković i Rajter, 2014; Conger i sur., 1992; Conger i sur., 2010; Conger, Ge, Elder, Lorenz i Simons, 1994; Rajter, 2013). Pronađeno je kako su više razine doživljenoga ekonomskoga pritiska povezane s povišenom anksioznosti i depresivnosti (DeCarlo Santiago, Wadsworth i Stump, 2011; Evans i English, 2002) te smanjenom psihološkom dobrobiti adolescenata (Evans i English, 2002; Wadsworth i sur., 2008). Jedno istraživanje s reprezentativnim uzorkom hrvatskih adolescenata pokazalo je kako samopoštovanje adolescenata moderira negativne učinke nepovoljnoga ekonomskoga

statusa obitelji na zadovoljstvo životom adolescenata (Raboteg-Šarić i sur., 2009). Novija istraživanja pokazuju kako iskustvo ekonomskoga pritiska koje doživljavaju sami adolescenti ima izravan učinak na njihovo funkcioniranje, dok su u ranijim istraživanjima ispitivani samo neizravni učinci preko roditeljskoga psihološkog zdravlja i roditeljskih odgojnih postupaka (vidi Wadsworth i sur., 2008). Uz to, rezultati malobrojnih istraživanja upućuju na različit doživljaj ekonomskog pritiska kod roditelja i njihove djece, pri čemu roditelji doživljavaju više razine trenutačnoga ekonomskog pritiska i veću zabrinutost oko buduće ekonomske situacije (Shek, 2003b). S obzirom na važnost i nedovoljnu istraženost doživljaja ekonomskoga pritiska iz perspektive adolescenata, posebice u Hrvatskoj, te nedostatka spoznaja o procesima djelovanja ekonomskoga pritiska na pozitivne razvojne ishode, u ovom smo se radu usmjerili na doživljaj ekonomskoga pritiska adolescenata i njegov odnos sa zadovoljstvom životom.

Među individualnim obilježjima koja su istraživana kao odrednice zadovoljstva životom za dva se može pretpostaviti da bi zajedno s doživljajem ekonomskoga pritiska mogla značajno pridonijeti objašnjenju zadovoljstva životom adolescenata – samopoštovanje i nada. Pokazalo se da su ta dva obilježja povezana i sa zadovoljstvom životom (npr. Gilman i Huebner, 2006; Huebner, 1991) i s ekonomskim poteškoćama obitelji (npr. Raboteg-Šarić i sur., 2009; Raboteg-Šarić, Merkaš i Majić, 2011a; Valle i sur., 2006). Prijašnja istraživanja pokazala su da su djeca koja se pozitivno vrednuju ujedno i zadovoljna svojim životom (npr. Diener i Diener, 1996; Huebner, 1991; Huebner i Alderman, 1993; Rosenberg, Schooler, Schoenbach i Rosenberg, 1995) te izvještavaju o višim razinama nade (npr. Gilman, Dooley i Florell, 2006; Gilman i Huebner, 2006; Merkaš i Brajša-Žganec, 2011; Wong i Lim, 2009). I nada i samopoštovanje pokazali su se zaštitnim čimbenicima razvoja, posebice razvoja u nepovoljnim životnim okolnostima (Raboteg-Šarić i sur., 2009; Rutter, 1987; Snyder i sur., 1991). Jedno od objašnjenja pretpostavlja da u stresnim situacijama pojedinci koji imaju višu nadu pronalaze više strategija za suočavanje sa stresorom i pokazuju veću vjerojatnost primjene tih strategija (Snyder i sur., 1991). Uz to, pojedinci koji se visoko vrednuju ujedno se smatraju i sposobnima uspješno suočiti s raznim vrstama stresova. Nalazi iz literature pokazuju da su programi koji imaju za cilj jačanje individualnih obilježja među najučinkovitijima u poticanju razvoja otpornosti djece (Masten i Reed, 2002). Stoga je važno ispitati mogu li nada i samopoštovanje biti zaštitni čimbenici za dobrobit adolescenata u nepovoljnim ekonomskim uvjetima života.

S obzirom na to da je adolescencija razdoblje u kojem razlike između mladića i djevojaka u nekim individualnim obi-

lježjima postaju sve naglašenije, a u skladu s hipotezom o intenziviranju rodne pripadnosti (eng. *gender intensification hypothesis*; Hill i Lynch, 1983), ovaj rad posebnu pozornost posvećuje utvrđivanju razlika u učincima ekonomskoga pritiska na zadovoljstvo životom kod mladića i kod djevojaka. Pokazalo se kako djevojke izvještavaju o višim razinama ekonomskoga pritiska u odnosu na mladiće te da postoje razlike u načinu na koji ekonomski pritisak djeluje na razvoj i dobrobit djevojaka i mladića (Finkelstein, Kubzansky, Capitman i Goodman, 2007; Vacek, Coyle i Vera, 2010). Dosadašnja istraživanja pokazuju i da djevojke imaju više procjene stresa u uvjetima nižega socioekonomskog statusa obitelji u odnosu na mladiće (Finkelstein i sur., 2007; Vacek i sur., 2010). Prema tome, valja pretpostaviti da će doživljaj ekonomskoga pritiska jače i snažnije te na drugačiji način određivati zadovoljstvo životom djevojaka nego mladića.

Zaključno, u dosadašnjim istraživanjima nije ispitivana moguća moderatorska i/ili medijatorska uloga samopoštovanja i nade u odnosu ekonomskoga pritiska i zadovoljstva životom, s posebnom pozornosti posvećenom razlikama između djevojaka i mladića. Stoga se ovim radom empirijski provjerava, posebno u djevojaka i u mladića, imaju li samopoštovanje i nada u odnosu ekonomskoga pritiska i zadovoljstva životom ulogu medijatora, sukladno istraživanjima s područja zadovoljstva životom, i/ili ulogu moderatora, sukladno istraživanjima s područja otpornosti. Ako se potvrdi da su samopoštovanje i nada značajni moderatori, onda se može zaključiti kako visoke razine samopoštovanja i nade mogu umanjiti ili poništiti veličinu učinka ekonomskoga pritiska na zadovoljstvo životom. Ako bi se samopoštovanje i nada pokazali značajnim medijatorima, onda ta dva obilježja posreduju dio učinka ekonomskoga pritiska na zadovoljstvo životom, odnosno moglo bi se zaključiti kako ekonomski pritisak, smanjivanjem nade i samopoštovanja, smanjuje i zadovoljstvo životom adolescenata.

METODA

Sudionici

U istraživanju je sudjelovalo 348 adolescenata (219 djevojaka) iz sedam osnovnih (6., 7. i 8. razred) i četiri srednje (1., 2. i 3. razred) škole s područja Grada Zagreba i Zagrebačke županije. Prosječna dob adolescenata je 15 godina ($M = 15,21$, $SD = 1,76$). Većina adolescenata koja je sudjelovala u istraživanju navela je da živi s oba roditelja (82%), 14% njih izjavilo je da živi s jednim roditeljem, a 4% navelo je da živi ili sa skrbnicima ili s bakom i djedom. Roditelji adolescenata većinom su završili srednju školu (57,9%), a 38,8% njih ima završenu višu ili viso-

ku naobrazbu. Većina roditelja adolescenata zaposlena je na određeno ili neodređeno vrijeme (86,6%), dok je 8,6% njih nezaposleno, a 4,8% u mirovini.

Instrumenti

Ekonomski pritisak

Za ispitivanje doživljaja ekonomskoga pritiska kod adolescenata uzeto je osam pokazatelja, odnosno osam čestica iz Upitnika odgovora na stres (eng. *Responses to Stress Questionnaire*; RSQ; Wadsworth i Compas, 2002) koje mjere ekonomska ograničenja (eng. *economic strains*). Iste čestice korištene su i u radu Wadsworth, Raviv, Compas i Connor-Smith (2005), a preuzete su iz rada Congera i suradnika (1994) u kojemu se ispitivao obiteljski ekonomski pritisak (eng. *family economic pressure*) te prilagođene ispitivanju iskustva adolescenata o ekonomskom pritisku koji doživljavaju obitelji. U ovom radu upotrijebljeni su odgovori adolescenata o učestalosti javljanja ekonomskih ograničenja u obitelji u proteklih šest mjeseci (npr. "Nismo imali dovoljno novca da idemo na mjesta na koja sam želio ići.", "Moji roditelji nisu imali dovoljno novca da plate račune.") na skali od četiri stupnja (0 = "nikad se nije događalo", 3 = "uvijek se događalo"). Analizom glavnih komponenata svih čestica utvrđen je jedan faktor kojim je objašnjeno ukupno 61,03% varijance. Pouzdanost ukupnog rezultata, koji je izračunan kao zbroj odgovora na svim česticama, iznosi Cronbach $\alpha = 0,91$. U ovom radu viši rezultat upućuje na višu procjenu ekonomskoga pritiska koji adolescenti doživljavaju u obitelji.

Samopoštovanje

Kao mjera samopoštovanja uzeta je kratka verzija Rosenbergove skale samopoštovanja (eng. *Rosenberg Self-Esteem Scale*; Rosenberg, Schooler i Schoenbach, 1989), koja se sastoji od šest čestica (npr. "Osjećam da vrijedim barem koliko i drugi.") te ispituje opće samopoštovanje kod djece. Adolescenti su odgovarali na skali od četiri stupnja (1 = "uopće se ne slažem", 4 = "potpuno se slažem"). Analizom glavnih komponenata potvrđena je jednofaktorska struktura skale, a jedan faktor objasnio je ukupno 51% varijance. Pouzdanost skale iznosi Cronbach $\alpha = 0,80$. Ukupan rezultat na skali dobiven je zbrajanjem odgovora na svim česticama, a viši rezultat upućuje na veće samopoštovanje.

Nada

Za ispitivanje nade kod adolescenata uzeta je Skala nade za djecu (eng. *Children's Hope Scale*; Snyder i sur., 1997), koja se sastoji od dvije podskale: misli o putovima do cilja (eng. *pathways*; npr. "Kada imam problem, mogu smisliti mnogo načina

kako ga riješiti.") i misli o vlastitim sposobnostima za primjenu tih putova (eng. *agency*; npr. "Ide mi jednako dobro kao mojim vršnjacima."). Svaka podskala sastoji se od tri čestice, na koje se odgovara na skali od šest stupnjeva (1 = "nikada", 6 = "uvijek"). Analizom glavnih komponenata utvrđeno je postojanje jednoga faktora koji objašnjava 53,75% varijance. Pouzdanost skale jest Cronbach $\alpha = 0,83$. Dobre psihometrijske karakteristike ove skale dobivene su i u ranijim istraživanjima s populacijom djece i adolescenata iz Hrvatske (Merkaš i Brajša-Žganec, 2011; Raboteg-Šarić i sur., 2011a, 2011b; Rijavec i Marković, 2008). Ukupan rezultat izračunan je zbrajanjem odgovora na svih šest čestica, a viši rezultat upućuje na višu izraženost nade kod adolescenata.

Zadovoljstvo životom

Kao pokazatelj zadovoljstva životom kod adolescenata primijenjena je Kratka multidimenzionalna skala zadovoljstva životom za djecu (eng. *Brief Multidimensional Students' Life Satisfaction Scale*; Selingson i sur., 2003). Skala se sastoji od pet čestica kojima se ispituje zadovoljstvo raznim područjima života (obitelji, prijateljstvom, školom, samim sobom, mjestom života; npr. "Koliko si općenito zadovoljan svojim iskustvima u obitelji?"), a koje uzete zajedno daju globalnu procjenu zadovoljstva životom, te jedne čestice kojom se ispituje opće zadovoljstvo životom. Adolescenti su svoje procjene zadovoljstva životom iskazivali na skali od sedam stupnjeva (1 = "potpuno sam nezadovoljan", 7 = "potpuno sam zadovoljan"). U ovom radu uzeti su odgovori adolescenata na pet čestica kojima se ispituje zadovoljstvo pojedinim područjima života. Analiza glavnih komponenata pet čestica rezultirala je jednim faktorom koji je objasnio ukupno 47,42% varijance. Pouzdanost skale jest Cronbach $\alpha = 0,72$. Slične psihometrijske karakteristike pronađene su i u ranijem istraživanju s djecom od 10 do 15 godina u Hrvatskoj (Merkaš i Brajša-Žganec, 2011). Ukupan rezultat izračunan je kao zbroj odgovora na pet čestica, pri čemu viši rezultat znači i veće zadovoljstvo životom.

Postupak

Podaci upotrijebljeni u ovom radu prikupljeni su u prvoj vremenskoj točki kratkotrajnoga longitudinalnog istraživanja, koje je provedeno u okviru znanstvenoga projekta "Rad roditelja, ekonomske teškoće obitelji i dobrobit roditelja i djece", što financira Hrvatsko katoličko sveučilište, uz odobrenje Etičkoga povjerenstva Hrvatskoga katoličkog sveučilišta i dopuštenje Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta. Istraživanje je provedeno u svibnju i lipnju 2016. godine. Dopuštenje za provedbu istraživanja u pojedinim školama zatraženo je od

ravnatelj škola te je provedeno uz pomoć stručnih suradnika u školama. Učenicima su u školi podijeljeni obrasci koje su trebali potpisati njihovi roditelji ili skrbnici i oni sami ako su suglasni sa sudjelovanjem u istraživanju. U istraživanje su uključeni samo oni učenici za koje su roditelji dali suglasnost i koji su sami pristali sudjelovati (16% kontaktiranih). Samo istraživanje, odnosno ispunjavanje upitnika, provedeno je grupno u okviru jednoga školskog sata. Učenici su prije popunjavanja upitnika bili upoznati sa svrhom istraživanja, svojim dobrovoljnim sudjelovanjem u istraživanju, povjerljivosti podataka, upotrebom podataka isključivo u znanstvene svrhe te im je ponuđena mogućnost da se nakon popunjavanja upitnika obrate s pitanjima ako ih imaju ili ako osjete neugodu ili nelagodu zbog sudjelovanja u istraživanju. Kao zahvalu za sudjelovanje u istraživanju, učenici su dobili simbolične nagrade, odnosno male bilježnice.

REZULTATI

● **TABLICA 1**
Rezultati testiranja razlika između djevojaka i mladića u zadovoljstvu životom, nadi, samopoštovanju i doživljaju ekonomskoga pritiska

Varijabla	Svi			Djevojke			Mladići			<i>t</i> (<i>df</i>)	<i>p</i>
	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>		
Ekonomski pritisak	346	3,18	4,25	217	3,60	4,70	129	2,47	3,24	2,64 (336,51)	0,01
Samopoštovanje	337	19,65	3,12	210	19,13	3,31	127	20,51	2,56	-4,28 (315,43)	0,00
Nada	344	26,22	5,45	218	25,76	5,57	126	27,03	5,17	-2,10 (342)	0,04
Zadovoljstvo životom	347	28,50	4,64	218	27,99	4,73	129	29,38	4,38	-2,73 (345)	0,01

Kako bi se odgovorilo na postavljeno istraživačko pitanje, najprije je testirana razlika između djevojaka i mladića na svim ispitivanim varijablama. Zatim su izračunani Pearsonovi koeficijenti korelacije te je provjeren moderatorski i medijacijski učinak nade i samopoštovanja u odnosu ekonomskoga pritiska i zadovoljstva životom mladića i djevojaka.

Iz Tablice 1 vidi se kako djevojke i mladići ekonomski pritisak procjenjuju relativno niskim te su procjene ekonomskoga pritiska djevojaka značajno više u odnosu na procjene kod mladića. Mladići i djevojke imaju relativno visoke procjene samopoštovanja, nade i zadovoljstva životom, no te su procjene značajno više kod mladića u odnosu na djevojke (Tablica 1). S obzirom na postavljeno istraživačko pitanje te uzimajući u obzir utvrđene razlike među djevojkama i mladićima, sve daljnje analize provedene su zasebno za djevojke i za mladiće.

Kod djevojaka se pokazalo kako su više procjene ekonomskoga pritiska značajno povezane s nižim procjenama samopoštovanja, nade i zadovoljstva životom te da su više procjene samopoštovanja i nade značajno povezane s višim procjenama zadovoljstva životom (Tablica 2). Kod mladića ekonom-

● TABLICA 2
Povezanost ekonomskoga pritiska, samopoštovanja, nade i zadovoljstva životom u uzorcima djevojaka i mladića

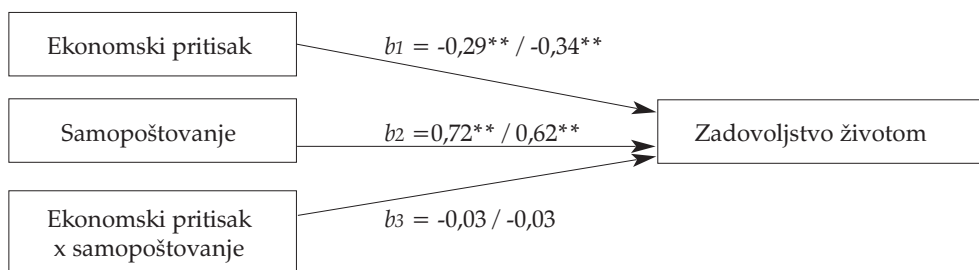
Varijabla	Djevojke				Mladići			
	1	2	3	4	1	2	3	4
1 Ekonomski pritisak	-	-0,20**	-0,19**	-0,37**	-	-0,15	-0,24**	-0,31**
2 Samopoštovanje		-	0,67**	0,54**		-	0,55**	0,39**
3 Nada			-	0,49**			-	0,54**
4 Zadovoljstvo životom				-				-

** $p < 0,01$

ski pritisak nije značajno povezan sa samopoštovanjem, ali je značajno i negativno povezan s nadom i zadovoljstvom životom (Tablica 2). Zadovoljstvo životom mladića značajno je i umjereno pozitivno povezano s njihovim samopoštovanjem i nadom, kao i kod djevojaka. Treba napomenuti kako je dio korelacija, iako značajan, nizak (Tablica 2).

Provjera moderatorskog učinka samopoštovanja i nade

Kako bismo provjerili jesu li nada i samopoštovanje moderatora odnosa ekonomskoga pritiska i zadovoljstva životom, provedeno je zasebno testiranje modela sa samopoštovanjem kao moderatorom i modela s nadom kao moderatorom u uzorku djevojaka i mladića. Moderatorski učinak ispitan je postupkom koji opisuje Hayes (2013).

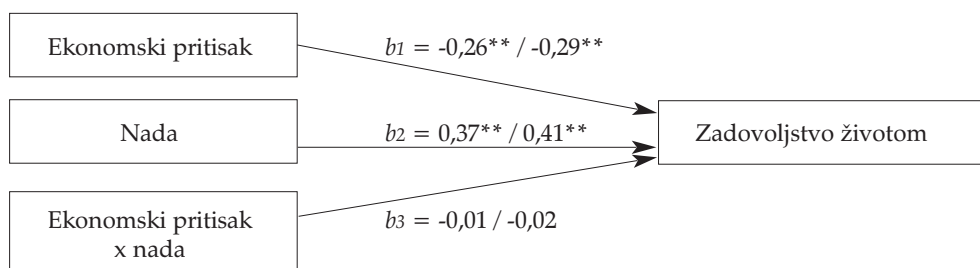

Napomena: Prije znaka "/" prikazani su podaci za djevojke, a iza znaka "/" podaci za mladiće. Prikazani su nestandardizirani koeficijenti puteva. ** $p < 0,01$

● SLIKA 1
Rezultati testiranja modela sa samopoštovanjem kao moderatorom odnosa ekonomskoga pritiska i zadovoljstva životom kod djevojaka ($N = 207$) i mladića ($N = 127$)

Iz rezultata prikazanih na Slici 1 možemo zaključiti kako viši ekonomski pritisak i niže samopoštovanje značajno pridonose nižem zadovoljstvu životom i kod djevojaka i kod mladića. Interakcijski učinak ekonomskoga pritiska i samopoštovanja na zadovoljstvo životom nije se pokazao značajnim ni kod djevojaka ($b_3 = -0,03$; $SE = 0,02$; $t = -1,66$; $p = 0,10$) ni kod mladića ($b_3 = -0,03$; $SE = 0,04$; $t = -0,69$; $p = 0,49$), odnosno samopoštovanje se nije pokazalo značajnim moderatorom odnosa ekonomskoga pritiska i zadovoljstva životom. Ovim modelom objašnjeno je 38,35% ukupne varijance zadovoljstva ži-

votom kod djevojaka ($F(3,203) = 41,11; p = 0,00$) te 21,83% ukupne varijance zadovoljstva životom kod mladića ($F(3,123) = 19,67; p = 0,00$).

Napomena: Prije znaka "/" prikazani su podaci za djevojke, a iza znaka "/" podaci za mladiće. Prikazani su nestandardizirani koeficijenti puteva. $*p < 0,05$; $**p < 0,01$.

SLIKA 2
Rezultati testiranja modela s nadom kao moderatorom odnosa ekonomskoga pritiska i zadovoljstva životom kod djevojaka ($N = 215$) i mladića ($N = 126$)

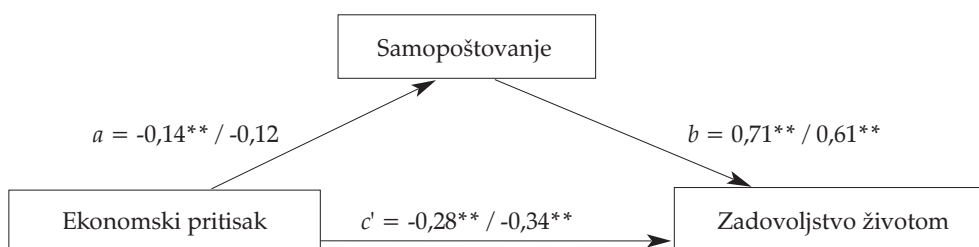
Rezultati prikazani na Slici 2 pokazuju kako više procjene ekonomskoga pritiska i niže procjene nade značajno pridonose nižem zadovoljstvu životom i kod djevojaka i kod mladića. Interakcijski učinak nade i ekonomskoga pritiska na zadovoljstvo životom kod djevojaka ($b_3 = -0,01; SE = 0,01; t = 1,02; p = 0,31$) i kod mladića ($b_3 = -0,02; SE = 0,03; t = -0,71; p = 0,48$) nije se pokazao značajnim, što upućuje na to da nada nije moderator navedenog odnosa. Ovim modelom kod djevojaka je objašnjeno 31,7% ukupne varijance zadovoljstva životom ($F(3,211) = 28,68; p = 0,00$), a kod mladića 32,60% ($F(3,122) = 14,53; p = 0,00$).

Provjera medijacijskog učinka samopoštovanja i nade

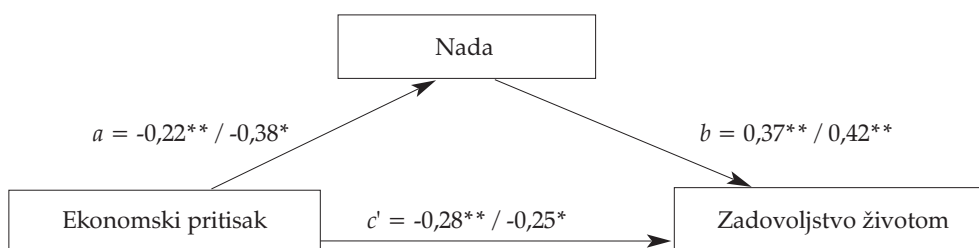
Da bismo odgovorili na pitanje jesu li samopoštovanje i nada medijatori u odnosu ekonomskoga pritiska i zadovoljstva životom djevojaka i mladića, provedeno je zasebno testiranje modela sa samopoštovanjem kao medijatorom i modela s nadom kao medijatorom u uzorku djevojaka i mladića. Medijacijski učinak provjeren je postupkom koji opisuje Hayes (2013).

Iz rezultata prikazanih na Slici 3 možemo vidjeti kako ekonomski pritisak značajno pridonosi objašnjenju samopoštovanja, dok samopoštovanje značajno pridonosi objašnjenju zadovoljstva životom kod djevojaka. Kod mladića ekonomski pritisak ne pridonosi značajno objašnjenju samopoštovanja, ali samopoštovanje značajno pridonosi objašnjenju zadovoljstva životom. Rezultati pokazuju kako je kod djevojaka i izravan ($c' = -0,28; SE = 0,06; t = -4,91; p = 0,00; IP [-0,39; -0,17]$) i neizravan ($B = -0,10; SE = 0,04; IP [-0,18; -0,03]$) učinak ekonomskoga pritiska na zadovoljstvo životom značajan i negativan. Odnosno, više razine doživljenoga ekonomskog pritiska izravno i neizravno, kroz negativan učinak na samopoštovanje, pridonose nižim razinama zadovoljstva životom kod dje-

SLIKA 3
Rezultati testiranja modela sa samopoštovanjem kao medijatorom u odnosu ekonomskoga pritiska i zadovoljstva životom kod djevojaka (N = 207) i mladića (N = 127)

SLIKA 4
Rezultati testiranja modela s nadom kao medijatorom u odnosu ekonomskoga pritiska i zadovoljstva životom kod djevojaka (N = 215) i mladića (N = 126)

vojaka. Kod mladića izravan učinak ekonomskoga pritiska na zadovoljstvo životom pokazao se značajnim i negativnim ($c' = -0,34$; $SE = 0,11$; $t = -3,10$; $p = 0,00$; $IP [-0,55; -0,12]$), dok se neizravan učinak nije pokazao značajnim ($B = -0,07$; $SE = 0,05$; $IP [-0,21; -0,01]$). U skladu s tim, više razine doživljenoga ekonomskog pritiska izravno pridonose nižim razinama zadovoljstva životom kod mladića. Dobiveni rezultati pokazuju da je samopoštovanje djelomičan medijator u odnosu ekonomskoga pritiska i zadovoljstva životom kod djevojaka, ali ne i kod mladića. Ovim modelom objašnjen je značajan dio varijance zadovoljstva životom kod djevojaka (37,19%; $F(2,204) = 60,40$; $p = 0,00$) i kod mladića (21,44%; $F(2,124) = 16,92$; $p = 0,00$).

Napomena: Prije znaka "/" prikazani su podaci za djevojke, a iza znaka "/" podaci za mladiće. Prikazani su nestandardizirani koeficijenti puteva. ** $p < 0,01$

Iz rezultata prikazanih na Slici 4 možemo vidjeti kako ekonomski pritisak značajno pridonosi objašnjenju nade te da procjene nade značajno pridonose objašnjenju zadovoljstva životom i kod djevojaka i kod mladića.

Napomena: Prije znaka "/" prikazani su podaci za djevojke, a iza znaka "/" podaci za mladiće. Prikazani su nestandardizirani koeficijenti puteva. * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

Izravan učinak ekonomskoga pritiska na zadovoljstvo životom pokazao se značajnim u uzorku djevojaka ($c' = -0,28$; $SE = 0,06$; $t = -4,83$; $p = 0,00$; $IP [-0,40; -0,17]$) i uzorku mladića

($c' = -0,25$; $SE = 0,10$; $t = -2,48$; $p = 0,01$; $IP [-0,46; -0,05]$). Uz to, i neizravan učinak ekonomskoga pritiska na zadovoljstvo životom pokazao se značajnim u uzorku djevojaka ($B = -0,08$; $SE = 0,03$; $IP [-0,15; -0,03]$) i uzorku mladića ($B = -0,16$; $SE = 0,06$; $IP [-0,31; -0,06]$). Ovi rezultati pokazuju da više razine doživljenoga ekonomskog pritiska izravno i neizravno – negativnim učinkom na nadu – pridonose nižem zadovoljstvu životom kod djevojaka i mladića. Dobiveni rezultati pokazuju da je nada djelomičan medijator u odnosu ekonomskoga pritiska i zadovoljstva životom. Ovim modelom objašnjen je značajan dio varijance zadovoljstva životom u uzorku djevojaka (31,23%; $F(2,212) = 48,15$; $p = 0,00$) i uzorku mladića (32%; $F(2,123) = 28,94$; $p = 0,00$).

RASPRAVA

Rezultati rada ne potkrepljuju pretpostavku o moderatorskim nego o medijatorskim učincima nade i samopoštovanja u odnosu ekonomskoga pritiska i zadovoljstva životom. Utvrđeno je kako nada i samopoštovanje posreduju dio učinka ekonomskoga pritiska na zadovoljstvo životom adolescenata. Odnosno, više procjene ekonomskoga pritiska u adolescenata povezane su s njihovim nezadovoljstvom životom izravno, ali i neizravno kroz povezanost s osjećajem manje vrijednosti u djevojaka te sa sumnjom u vlastite sposobnosti ostvarivanja ciljeva u budućnosti u djevojaka i mladića. Nalazi ovog rada podupiru tvrdnje iz literature o potrebi postavljanja modela odrednica zadovoljstva životom, prema kojemu bi i individualna obilježja pojedinca i obilježja društvenoga konteksta života pojedinca morala biti integrirana u objašnjenje razine zadovoljstva životom (npr. Ash i Huebner, 2001; McKnight i sur., 2002; Proctor, Linley i Maltby, 2009). Nalazi podupiru i pretpostavku o posrednim učincima obilježja konteksta života na zadovoljstvo životom, i to povezanošću obilježja konteksta života s individualnim obilježjima pojedinca (npr. Ash i Huebner, 2001).

U objašnjenju neizravnog učinka ekonomskoga pritiska na dobrobit adolescenata važno je uzeti u obzir teorijske postavke fokalnoga modela (Coleman, 1974) i modela (ekonomskoga) obiteljskoga stresa (Conger i sur., 2010). Prema fokalnom modelu, istodobno javljanje više promjena u raznim domenama života, pogotovo onih nenormativnih, za većinu adolescenata znači stres i rizik za razvoj problema u ponašanju i emocionalnih problema. Pokazalo se da što je adolescent suočen s više važnih životnih događaja i promjena u raznim domenama razvoja u jednom razdoblju, to se on može osjećati manje vrijednim i lošije napredovati u školi (Simmons i Blyth, 1987). Suočavanje s ekonomskim pritiskom zbog finan-

cijskih poteškoća obitelji za adolescente predstavlja nenormativan izazov, odnosno promjenu u životu. Suočavanje s takvom promjenom za većinu je adolescenata neugodno iskustvo, u prvom redu zato što je uzrok ekonomskoga pritiska izvan njihove kontrole i što još uvijek nisu razvili vještine koje bi im omogućile da se s tim izvorom stresa suoče na najbolji način. Iako je naše istraživanje transverzalnoga tipa i ne dopušta zaključivanje o uzročno-posljedičnim odnosima, možemo samo, a u skladu s nalazima ovog rada, pretpostaviti kako takvo iskustvo nepovoljno djeluje na osjećaj nade i samopoštovanja u adolescenata te značajno pridonosi nezadovoljstvu životom. U skladu s teorijskim postavkama modela (ekonomskoga) obiteljskoga stresa, život u obiteljima koje se suočavaju s ekonomskih poteškoćama i doživljavaju ekonomski pritisak obilježen je i učestalim sukobima i narušenim odnosima između članova obitelji te roditelja i djece. Takvi narušeni obiteljski odnosi i odnosi između roditelja i djece mogu se odraziti u osjećaju manje vrijednosti (npr. Harter, Waters i Whitesell, 1998; Tafarodi i Swan, 1995) i u osjećaju beznađa u adolescenata (Snyder, 2002), što je povezano s nezadovoljstvom životom. U skladu s tim objašnjenjem, rezultati prijašnjih istraživanja upućuju na to da adolescenti iz obitelji koje se suočavaju s ekonomskih poteškoćama u usporedbi sa svojim vršnjacima iz obitelji koje se nalaze u boljoj ekonomskoj situaciji imaju manje zadovoljstvo životom i procjenjuju roditeljstvo svojih roditelja i kvalitetu odnosa roditelj-dijete negativno (Shek, 2003a, 2005a, 2005b). Pokazalo se i kako su trenutačne ekonomske poteškoće i brige o budućoj ekonomskoj situaciji obitelji povezane s manjim zadovoljstvom životom i samopoštovanjem adolescenata (Shek, 2003b, 2005c).

Kada se razmatra izravan učinak ekonomskoga pritiska na zadovoljstvo životom obitelji mora se u obzir uzeti način na koji je on operacionaliziran u ovom radu. Ekonomski pritisak definiran je i kao nemogućnost zadržavanja dosadašnjega standarda života obitelji i ispunjavanja želja adolescenata, uz nemogućnost plaćanja računa. Rezultati rada upućuju na to da se promjena standarda života adolescenata i njihovih obitelji nagore te nemogućnost ispunjavanje želja adolescenata izravno odražava u nezadovoljstvu životom adolescenata. Izravan učinak ekonomskoga pritiska na ponašanje i doživljavanje adolescenata potvrđen je i u prijašnjim istraživanjima (npr. Wadsworth i Compas, 2002). Naime, adolescenti su na promjene i događaje u ekonomskoj situaciji obitelji posebno osjetljivi zbog napretka u razvoju svijesti o sebi i drugima, koji je povezan sa socijalnim usporedbama i većom osjetljivošću na razlike između bogatih i siromašnih (McLoyd i sur., 2009; Rosenberg i Pearlin, 1978). Uz to, procjene ekonomskoga pri-

tiska dobivene su od adolescenata, a ne od roditelja, kao u prijašnjim istraživanjima, u kojim su potvrđeni uglavnom neizravni učinci, pa stoga odražavaju doživljaj samih adolescenata o tome kako obiteljske ekonomske poteškoće djeluju na njih.

Rezultati rada pokazali su kako samopoštovanje nije povezano s procjenama ekonomskoga pritiska kod mladića (ali jest kod djevojaka) te da mladići u odnosu na djevojke izvještavaju o manje ekonomskoga pritiska. Sličan nalaz o većem osjećaju pritiska zbog ekonomskih poteškoća obitelji u djevojaka u odnosu na mladiće dobiven je i u prijašnjim istraživanjima (Finkelstein i sur., 2007; Vacek i sur., 2010). Ta su istraživanja pokazala kako djevojke izvještavaju o značajno višim procjenama stresa u raznim domenama života (npr. obiteljski život, romantični odnosi, pohađanje škole, školski uspjeh, odgovornosti, financijski pritisak) u odnosu na mladiće (Moksnes, Moljord, Espnes i Byrne, 2010). Djevojke imaju veća psihološka i emocionalna ulaganja u interpersonalni uspjeh i zabrinutije su oko mogućih negativnih procjena vršnjaka u odnosu na mladiće (Rose i Rudolph, 2006; Rudolph, 2002), a možda se zbog toga u njih ekonomski pritisak odražava u smanjenju osjećaja vlastite vrijednosti. Odnosno, možda su one, u odnosu na mladiće, zabrinutije oko toga tko će ih i kako prihvatiti i vrednovati, što je jedan od izvora samopoštovanja (Brennan i Bosson, 1998; Harter, 2003; Leary i Baumeister, 2000; Tafarodi i Swan, 1995), ako se njihove obitelji nađu u nepovoljnim ekonomskim uvjetima, što je onda povezano s njihovim općim (ne)zadovoljstvom životom.

Iako istraživači na području otpornosti (Garmezy, 1993; Masten i Coatsworth, 1998) smatraju da samopoštovanje i nada, kao individualna obilježja djece, mogu imati moderatorski učinak u kontekstu djelovanja negativnih životnih poteškoća, poput ekonomskih poteškoća obitelji, na dobrobit djece, rezultati ovog istraživanja ne idu u prilog toj pretpostavci. Rezultati ovog rada u skladu su s rezultatima istraživanja Vacek i suradnika (2010), u kojem se također pokazalo kako nada i samopoštovanje ne mijenjaju odnos doživljenoga ekonomskog pritiska i subjektivne dobrobiti kod adolescenata. Kako se ovaj rad bavi obiteljskim ekonomskim stresom, važno je navesti da je on određen ekonomskim statusom obitelji, a samopoštovanje adolescenata značajno mijenja njegovo djelovanje na zadovoljstvo životom adolescenata (Raboteg-Šarić i sur., 2009). Vrlo je vjerojatno da obitelji obuhvaćane ovim istraživanjem nisu u situacijama jakoga ekonomskog pritiska koje bi dovele do toga da se nada i samopoštovanje aktiviraju kao zaštitni čimbenici u adolescenata. Uz to, iako se pretpostavlja da se adolescenti koji imaju više samopoštovanja u-

jedno i bolje suočavaju sa stresnim životnim događajima, istraživanja koja su provjeravala moderatorski učinak samopoštovanja pokazala su nekonzistentne rezultate (Orth, Robins i Meier, 2009). Moguće je da samopoštovanje ima zaštitni učinak samo za specifične tipove stresnih događaja, poput stresa vezanog uz vršnjake, romantične odnose i školski uspjeh kod adolescenata, kako je dobiveno u nekim istraživanjima (npr. Moksnes i sur., 2010).

Uz to, slično rezultatima istraživanja Wadsworthove i suradnika (2005) o ulozi strategija suočavanja sa stresom u povezanosti ekonomskoga pritiska (ili stresa) i psiholoških simptoma (npr. internaliziranih i eksternaliziranih problema), moguće je da nada i samopoštovanje u adolescenciji imaju ulogu medijatora, a u odrasloj dobi ulogu moderatora u odnosu ekonomskoga pritiska i zadovoljstva životom. Wadsworthova i suradnici (2005) objašnjavaju kako se strategije suočavanja ne mijenjaju puno u odrasloj dobi, odnosno relativno su stabilna obilježja pojedinca, dok su u mlađoj dobi podložna utjecaju i promjeni te djeca imaju tendenciju primjene raznih strategija suočavanja sa stresom. Slično tome, samopoštovanje i nada su relativno promjenjiva individualna obilježja tijekom adolescencije, pa je moguće i da se zato u ovom radu značajnim pokazala samo njihova uloga medijatora, ali ne i moderatora. Drugim riječima, možda s dobi ova individualna obilježja, odnosno njihova razina kod pojedinca, postaju relativno stabilna, pa se onda u određenim životnim situacijama ona aktiviraju i kao moderatori štetnih i negativnih učinaka nekih nepovoljnih životnih okolnosti na pojedinca. Wadsworthova i suradnici (2005) objasnili su i to da uloga strategija suočavanja (medijatorska ili moderatorska) u odnosu ekonomskoga pritiska i simptoma psihopatologije ovisi o jačini stresora kojemu je pojedinac izložen, odnosno da je vjerojatno da se medijacijska uloga aktivira samo kod snažnih i kroničnih stresora koji imaju potencijal i snagu potkopati napore koje pojedinac ulaže u suočavanje. Slično, u ovom radu ispitivao se ekonomski pritisak u prošlih šest mjeseci, odnosno jedna dugotrajnija nepovoljna životna situacija koja se loše odrazila na samopoštovanje, nadu i zadovoljstvo životom adolescenata. Na primjer, ako adolescent visokoga samopoštovanja dugotrajno osjeća visok ekonomski pritisak s kojim se ne može uspješno suočiti i s kojim se ne može nositi, velika je vjerojatnost da će on loše djelovati na njegovu sliku o samome sebi, odnosno da će mu se samopoštovanje smanjivati, a time će postati i nezadovoljan svojim životom. Ako se pak adolescent visokoga samopoštovanja samo jednom suoči s nekim ekonomskim ograničenjem (npr. jednom nije dobio odjeću koju je želio jer roditelji tada nisu imali očekivana primanja), veli-

ka je vjerojatnost da će njegovo samopoštovanje ostati očuvano, odnosno da će ga njegovo samopoštovanje zaštititi u toj situaciji (npr. može misliti da vrijedi i bez neke odjeće koju želi) i to neće ostaviti posljedice na njegovo zadovoljstvo životom. No ove bi pretpostavke svakako trebalo provjeriti u budućim istraživanjima.

Naposlijetku, treba upozoriti i na neke nedostatke ovog istraživanja. Kao što se može vidjeti iz deskriptivnih podataka, većina adolescenata izvještava o vrlo niskim razinama ekonomskoga pritiska. Ovaj podatak pokazuje da adolescenti u našem uzorku ili nisu bili izloženi značajnijim negativnim ekonomskim događajima u proteklih šest mjeseci ili ih nisu procjenjivali pretjerano stresnima. Razlog tomu mogao bi biti prigodan uzorak djece i njihovih obitelji s područja Grada Zagreba i okolice koji su pristali sudjelovati u istraživanju. Preporuka za buduća istraživanja bila bi da se u istraživanje uključe djeca i obitelji s područja u kojima su procjene stope rizika od siromaštva najviše. Podatci u ovom radu prikupljeni su u jednoj vremenskoj točki, a upravo ta činjenica ne omogućuje nam dokaze o tome da procesi istraživani u ovim modelima djeluju upravo u pretpostavljenom smjeru.

Ako znamo da nisko zadovoljstvo životom može predvidjeti pojavu psiholoških poremećaja, čak i dvije godine prije same dijagnoze poremećaja (Proctor i sur., 2009), istraživanja zadovoljstva životom, posebice kod djece, čine se vrlo važnima. Nalazi ovog rada upućuju na moguće procese kojima ekonomski pritisak što ga doživljavaju adolescenti u svojim obiteljima može ugroziti njihovo zadovoljstvo životom. Imajući to na umu, stručnjaci iz prakse trebali bi svoj rad s adolescentima iz obitelji koje se suočavaju s ekonomskim poteškoćama usmjeriti tako da osmisle i primijene programe koji za cilj imaju osnaživanje individualnih obilježja adolescenata, nade i samopoštovanja, kako bi ojačali njihove kapacitete za bolje suočavanje s ekonomskim pritiskom.

NAPOMENA

Ovaj je rad financiran iz odobrenoga znanstvenog projekta Hrvatskoga katoličkog sveučilišta "Rad roditelja, ekonomske teškoće obitelji i dobrobit roditelja i djece". Zahvaljujemo roditeljima i djeci koji su sudjelovali u istraživanju u okviru projekta te time dali vrijedne podatke bez kojih ovaj rad ne bi mogao nastati, ravnateljima i stručnim suradnicima u osnovnim i srednjim školama koji su pomogli u provedbi istraživanja i prikupljanju podataka te studentima psihologije Hrvatskoga katoličkog sveučilišta koji su pomogli u unosu podataka. Dio rezultata prikazanih u ovom radu predstavljeni su na 24. godišnjoj konferenciji hrvatskih psihologa, koja se održavala od 9. do 12. studenog 2016. u Opatiji (Hrvatska).

LITERATURA

- Ajduković, M. i Rajter, M. (2014). Obiteljski ekonomski stres kao čimbenik rizika za nasilne odgojne postupke i psihosocijalnu dobrobit djece. U A. Brajša-Žganec, J. Lopižić i Z. Penezić (Ur.), *Psihološki aspekti suvremene obitelji, braka i partnerstva* (str. 353–375). Jastrebarsko: Naklada Slap i Hrvatsko psihološko društvo.
- Ash, C. i Huebner, S. E. (2001). Environmental events and life satisfaction reports of adolescents: A test of cognitive mediation. *School Psychology International*, 22(3), 320–336. <https://doi.org/10.1177/0143034301223008>
- Benić, Đ. (2012). Ekonomska kriza u Europi i hrvatsko gospodarstvo. *Nova Makedonija*, 21(2), 847–854.
- Brennan, K. A. i Bosson, J. K. (1998). Attachment-style differences in attitudes toward and reactions to feedback from romantic partners: An exploration of the relational bases of self-esteem. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 24(7), 699–714. <https://doi.org/10.1177/0146167298247003>
- Coleman, J. C. (1974). *Relationships in adolescence*. London: Routledge.
- Conger, R. D., Conger, K., Elder, G., Lorenz, F., Simons, R. i Whitbeck, L. (1992). A family process model of economic hardship and adjustment of early adolescent boys. *Child Development*, 63(3), 526–541. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.1992.tb01644.x>
- Conger, R. D., Conger, K. J. i Martin, M. J. (2010). Socioeconomic status, family processes, and individual development. *Journal of Marriage and Family*, 72(3), 685–704. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2010.00725.x>
- Conger, R. D., Ge, X., Elder, G. H., Lorenz, F. O. i Simons, R. L. (1994). Economic stress, coercive family process, and developmental problems of adolescents. *Child Development*, 65(2), 541–561. <https://doi.org/10.2307/1131401>
- DeCarlo Santiago, C., Wadsworth, M. E. i Stump, J. (2011). Socioeconomic status, neighborhood disadvantage, and poverty related stress: Prospective effects on psychological syndromes among diverse low-income families. *Journal of Economic Psychology*, 32(2), 218–230. <https://doi.org/10.1016/j.joep.2009.10.008>
- Dew, T. i Huebner, E. S. (1994). Adolescents' perceived quality of life: An exploratory investigation. *Journal of School Psychology*, 32(2), 185–199. [https://doi.org/10.1016/0022-4405\(94\)90010-8](https://doi.org/10.1016/0022-4405(94)90010-8)
- Diener, E. i Diener, C. (1996). Most people are happy. *Psychological Science*, 7(3), 181–185. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.1996.tb00354.x>
- Diener, E., Suh, E. M., Lucas, R. E. i Smith, H. L. (1999). Subjective well-being: Three decades of progress. *Psychological Bulletin*, 125(2), 276–302. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.125.2.276>
- Evans, G. W. i English, K. (2002). The environment of poverty: Multiple stressor exposure, psychophysiological stress, and socioemotional adjustment. *Child Development*, 73(4), 1238–1248. <https://doi.org/10.1111/1467-8624.00469>
- Finkelstein, D. M., Kubzansky, L. D., Capitman, J. i Goodman, E. (2007). Socioeconomic differences in adolescent stress: The role of

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 27 (2018), BR. 1,
STR. 87-108

BRDOVČAK, B., MERKAŠ,
M., ŠAKIĆ VELIĆ, M.:
ULOGA NADE...

psychological resources. *Journal of Adolescent Health*, 40(2), 127–134. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2006.10.006>

Garmezy, N. (1993). Children in poverty: Resilience despite risk. *Psychiatry*, 56(1), 127–136. <https://doi.org/10.1080/00332747.1993.11024627>

Gilman, R., Dooley, J. i Florell, D. (2006). Relative levels of hope and their relationship with academic and psychological indicators among adolescents. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 25(2), 166–178. <https://doi.org/10.1521/jscp.2006.25.2.166>

Gilman, R. i Huebner, E. S. (2006). Characteristics of adolescents who report very high life satisfaction. *Journal of Youth and Adolescence*, 35(3), 293–301. <https://doi.org/10.1007/s10964-006-9036-7>

Gilman, R. i Huebner, S. E. (2003). A review of life satisfaction research with children and adolescents. *School Psychology Quarterly*, 18(2), 192–205. <https://doi.org/10.1521/scpq.18.2.192.21858>

Harter, S. (2003). The development of self-representations during childhood and adolescents. U M. R. Leary i J. P. Tangney (Ur.), *Handbook of self and identity* (str. 610–642). New York: The Guilford Press.

Harter, S., Waters, P. i Whitesell, N. R. (1998). Relational self-worth: Differences in perceived worth as a person across interpersonal contexts among adolescents. *Child Development*, 69(3), 756–766. <https://doi.org/10.2307/1132202>

Hayes, A. F. (2013). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: A regression-based approach*. New York: The Guilford Press.

Hill, J. P. i Lynch, M. E. (1983). The intensification of gender-related role expectations during early adolescence. U J. Brooks-Gunn i A. C. Petersen (Ur.), *Girls at puberty* (str. 201–228). New York: Springer US.

Huebner, S. E. (1991). Correlates of life satisfaction in children. *School Psychology Quarterly*, 6(2), 103–111. <https://doi.org/10.1037/h0088805>

Huebner, S. E. i Alderman, G. L. (1993). Convergent and discriminant validation of a children's life satisfaction scale: Its relationship to self- and teacher-reported psychological problems and school functioning. *Social Indicators Research*, 30(1), 71–82. <https://doi.org/10.1007/BF01080333>

Leary, M. R. i Baumeister, R. F. (2000). The nature and function of self-esteem: Sociometer theory. *Advances in Experimental Social Psychology*, 32, 1–62. [https://doi.org/10.1016/S0065-2601\(00\)80003-9](https://doi.org/10.1016/S0065-2601(00)80003-9)

Masten, A. S. i Coatsworth, J. D. (1998). The development of competence in favorable and unfavorable environments. Lessons from research on successful children. *The American Psychologist*, 53(2), 205–220. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.53.2.205>

Masten, A. S. i Reed, M. G. (2002). Resilience in development. U C. R. Snyder i S. J. Lopez (Ur.), *Handbook of positive psychology* (str. 74–88). London: Oxford University Press.

McCullough, G., Huebner, S. E. i Laughlin, J. E. (2000). Life events, self-concept, and adolescents' positive subjective well-being. *Psychology in the Schools*, 37(3), 281–290. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1520-6807\(200005\)37:3<281::AID-PITS8>3.0.CO;2-2](https://doi.org/10.1002/(SICI)1520-6807(200005)37:3<281::AID-PITS8>3.0.CO;2-2)

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 27 (2018), BR. 1,
STR. 87-108

BRDOVČAK, B., MERKAŠ,
M., ŠAKIĆ VELIĆ, M.:
ULOGA NADE...

McKnight, C. G., Huebner, S. E. i Suldo, S. M. (2002). Relationships among stressful life events, temperament, problem behavior, and global life satisfaction in adolescents. *Psychology in the Schools*, 39(6), 677–687. <https://doi.org/10.1002/pits.10062>

McLoyd, V. C., Kaplan, R., Purtell, K. M., Bagley, E., Hardaway, C. R. i Smalls, C. (2009). Poverty and socioeconomic disadvantage in adolescence. U R. M. Lerner i L. Steinberg (Ur.), *Handbook of adolescent psychology: Contextual influences on adolescent development* (str. 444–491). Hoboken, NJ: John Wiley & Sons.

Merkaš, M. i Brajša-Žganec, A. (2011). Children with different levels of hope: Are there differences in their self-esteem, life satisfaction, social support, and family cohesion? *Child Indicators Research*, 4(3), 499–514. <https://doi.org/10.1007/s12187-011-9105-7>

Moksnes, U. K., Moljord, I. E., Espnes, G. A. i Byrne, D. G. (2010). The association between stress and emotional states in adolescents: The role of gender and self-esteem. *Personality and Individual Differences*, 49(5), 430–435. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2010.04.012>

Orth, U., Robins, R. i Meier, L. L. (2009). Disentangling the effects of low self-esteem and stressful life events on depression: Findings from three longitudinal studies. *Journal of Personality and Social Psychology*, 97(2), 307–321. <https://doi.org/10.1037/a0015645>

Proctor, C. L., Linley, A. i Maltby, J. (2009). Youth life satisfaction: A review of the literature. *Journal of Happiness Studies*, 10(5), 583–630. <https://doi.org/10.1007/s10902-008-9110-9>

Raboteg-Šarić, Z., Brajša-Žganec, A. i Šakić, M. (2009). Life satisfaction in adolescents: The effects of perceived family economic status, self-esteem and quality of family and peer relationships. *Društvena istraživanja*, 18(3), 547–564.

Raboteg-Šarić, Z., Merkaš, M. i Majić, M. (2011a). Nada i optimizam adolescenata u odnosu na roditeljski odgojni stil. *Napredak*, 152(3/4), 373–388.

Raboteg-Šarić, Z., Merkaš, M. i Majić, M. (2011b). Family characteristics, hope and optimism as determinants of academic achievement among adolescents. U D. Miljković i M. Rijavec (Ur.), *Positive psychology in education: Book of selected papers* (str. 73–88). Zagreb: Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

Rajhvajn Bulat, L. i Ajduković, M. (2012). Obiteljske i psihosocijalne odrednice vršnjačkoga nasilja među mladima. *Psihologijske teme*, 21(1), 167–194.

Rajter, M. (2013). *Obiteljski stresori i obilježja obitelji kao prediktori roditeljskog nasilja nad djecom*. (Neobjavljena doktorska disertacija). Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.

Rijavec, M. i Marković, D. (2008). Nada, strah od ispitivanja i školski uspjeh. *Metodika*, 9(1), 8–17.

Rose, A. J. i Rudolph, K. D. (2006). A review of sex differences in peer relationship processes: Potential trade-offs for the emotional and behavioral development of girls and boys. *Psychological Bulletin*, 132(1), 98–131. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.132.1.98>

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 27 (2018), BR. 1,
STR. 87-108

BRDOVČAK, B., MERKAŠ,
M., ŠAKIĆ VELIĆ, M.:
ULOGA NADE...

Rosenberg, M. i Pearlin, L. I. (1978). Social class and self-esteem among children and adults. *American Journal of Sociology*, 84(1), 53–77. <https://doi.org/10.1086/226740>

Rosenberg, M., Schooler, C. i Schoenbach, C. (1989). Self-esteem and adolescent problems: Modeling reciprocal effects. *American Sociological Review*, 54(6), 1004–1018. <https://doi.org/10.2307/2095720>

Rosenberg, M., Schooler, C., Schoenbach, C. i Rosenberg, F. (1995). Global self-esteem and specific self-esteem: Different concepts, different outcomes. *American Sociological Review*, 60(1), 141–156. <https://doi.org/10.2307/2096350>

Rudolph, K. D. (2002). Gender differences in emotional responses to interpersonal stress during adolescence. *Journal of Adolescent Health*, 30(4), 3–13. [https://doi.org/10.1016/S1054-139X\(01\)00383-4](https://doi.org/10.1016/S1054-139X(01)00383-4)

Rutter, M. (1987). Psychosocial resilience and protective mechanisms. *American Journal of Orthopsychiatry*, 57(3), 316–331. <https://doi.org/10.1111/j.1939-0025.1987.tb03541.x>

Seligson, J. L., Huebner, E. S. i Valois, R. F. (2003). Preliminary validation of the Brief Multidimensional Students' Life Satisfaction Scale (BMSLSS). *Social Indicators Research*, 61(2), 121–145. <https://doi.org/10.1023/A:1021326822957>

Shek, D. T. L. (2003a). A longitudinal study of parenting and adolescent adjustment in Chinese adolescents with economic disadvantage. *International Journal of Adolescent Medicine and Health*, 15(1), 39–49. <https://doi.org/10.1515/IJAMH.2003.15.1.39>

Shek, D. T. L. (2003b). Economic stress, psychological well-being and problem behavior in Chinese adolescents with economic disadvantage. *Journal of Youth and Adolescence*, 32(4), 259–266. <https://doi.org/10.1023/A:1023080826557>

Shek, D. T. L. (2005a). A longitudinal study of perceived family functioning and adolescent adjustment in Chinese adolescents with economic disadvantage. *Journal of Family Issues*, 26(4), 518–543. <https://doi.org/10.1177/0192513X04272618>

Shek, D. T. L. (2005b). Perceived parental control processes, parent-child relational qualities, and psychological well-being in Chinese adolescents with and without economic disadvantage. *Journal of Genetic Psychology*, 166(2), 171–188. <https://doi.org/10.3200/GNTP166.2.171-188>

Shek, D. T. L. (2005c). Economic stress, emotional quality of life, and problem behavior in Chinese adolescents with and without economic disadvantage. *Social Indicators Research*, 71(1-3), 363–383. https://doi.org/10.1007/1-4020-3602-7_12

Simmons, R. G. i Blyth, D. A. (1987). *Moving into adolescence: The impact of pubertal change and school context*. New York: Aldine de Gruyter.

Snyder, C. R. (2002). Hope theory: Rainbows in the mind. *Psychological Inquiry*, 13(4), 249–275. https://doi.org/10.1207/S15327965PLI1304_01

Snyder, C. R., Hoza, B., Pelham, W. E., Rapoff, M., Ware, L., Danovsky, M., ... Stahl, K. J. (1997). The development and validation of the Children's Hope Scale. *Journal of Pediatric Psychology*, 22(3), 399–421. <https://doi.org/10.1093/jpepsy/22.3.399>

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 27 (2018), BR. 1,
STR. 87-108

BRDOVČAK, B., MERKAŠ,
M., ŠAKIĆ VELIĆ, M.:
ULOGA NADE...

Snyder, C. R., Harris, C., Anderson, J. R., Holleran, S. A., Irving, L. M., Sigmon, S. T., ... Harney, P. (1991). The will and the ways: Development and validation of an individual-differences measure of hope. *Journal of Personality and Social Psychology*, 60(4), 570–585. <https://doi.org/10.1037//0022-3514.60.4.570>

Tafarodi, R. W. i Swann, W. B. (1995). Self-linking and self-competence as dimensions of global self-esteem: Initial validation of a measure. *Journal of Personality Assessment*, 65(2), 322–342. https://doi.org/10.1207/s15327752jpa6502_8

Vacek, K. R., Coyle, L. D. i Vera, E. M. (2010). Stress, self-esteem, hope, optimism, and well-being in urban, ethnic minority adolescents. *Journal of Multicultural Counseling and Development*, 38(2), 99–111. <https://doi.org/10.1002/j.2161-1912.2010.tb00118.x>

Valle, M. F., Huebner, E. S. i Suldo, S. M. (2006). An analysis of hope as a psychological strength. *Journal of School Psychology*, 44(5), 393–406. <https://doi.org/10.1016/j.jsp.2006.03.005>

Wadsworth, M. E. i Compas, B. E. (2002). Coping with family conflict and economic strain: The adolescent perspective. *Journal of Research on Adolescence*, 12(2), 243–274. <https://doi.org/10.1111/1532-7795.00033>

Wadsworth, M. E., Raviv, T., Compas, B. E. i Connor-Smith, J. K. (2005). Parent and adolescent responses to poverty-related stress: Tests of mediated and moderated coping models. *Journal of Child and Family Studies*, 14(2), 283–298. <https://doi.org/10.1007/s10826-005-5056-2>

Wadsworth, M. E., Raviv, T., Reinhard, C., Wolff, B., DeCarlo Santiago, C. i Einhorn, L. (2008). An indirect effects model of the association between poverty and child functioning: The role of children's poverty-related stress. *Journal of Loss and Trauma*, 13(2-3), 156–185. <https://doi.org/10.1080/15325020701742185>

Wong, S. S. i Lim, T. (2009). Hope versus optimism in Singaporean adolescents: Contributions to depression and life satisfaction. *Personality and Individual Differences*, 46(5-6), 648–652. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2009.01.009>

The Role of Hope and Self-Esteem in the Relation between Economic Pressure and Life Satisfaction of Adolescents

Barbara BRDOVČAK, Marina MERKAŠ, Marija ŠAKIĆ VELIĆ
Catholic University of Croatia, Zagreb

The aim of this study was to examine whether hope and self-esteem are moderators and/or mediators in the relation between perceived economic pressure and life satisfaction of adolescents. The study included 348 children (219 girls), mean age 15 years, from seven primary and four secondary schools located in the city of Zagreb and its surroundings. Perceived economic pressure was assessed using the eight economic strain items of the Responses to Stress Questionnaire (Wadsworth & Compas, 2002), hope was

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 27 (2018), BR. 1,
STR. 87-108

BRDOVČAK, B., MERKAŠ,
M., ŠAKIĆ VELIĆ, M.:
ULOGA NADE...

measured with the Children's Hope Scale (Snyder et al., 1997), self-esteem was measured with the short version of the Rosenberg Self-Esteem Scale (Rosenberg et al., 1989), and life satisfaction was measured with the Brief Multidimensional Students' Life Satisfaction Scale (Selingson et al., 2003). The results show that self-esteem is not a moderator, but a partial mediator in the relation between economic pressure and life satisfaction of girls. Similarly, hope was a partial mediator, and not a moderator in the relation between economic pressure and life satisfaction of boys and girls. The findings of this study show that part of the negative impact of economic pressure on adolescent life satisfaction can be explained by the adverse effect of economic pressure on self-esteem and hope among adolescents, i.e. by reducing self-esteem and hope.

Keywords: adolescents, economic pressure, self-esteem, hope, life satisfaction

Međunarodna licenca / International License:
[Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0.](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)